

Brunon Hołyst

REFLEKSJE O PRZESTĘPCZOŚCI

[**słowa kluczowe:** przestępczość, patologie społeczne, zagrożenia cywilizacyjne, kryminologia]

Streszczenie

Niniejszy tekst został wygłoszony przez Autora podczas uroczystości nadania Mu tytułu doktora honoris causa Uniwersytetu w Białymstoku. Znalazły się w nim przemyślenia nad przyczynami przestępczości i sposobami jej likwidowania tak na świecie jak i w naszym kraju.

* * *

Nie ulega wątpliwości, że utrzymujący się wysoki poziom przestępczości i innych zjawisk patologii społecznej wywiera wpływ na kształtowanie się życia w przestrzeni publicznej i indywidualnej.

Przestępczość jest postrzegana w dwóch kategoriach jako tradycyjna i zorganizowana.

3 kryteria:

- socjologiczne,
- ekonomiczne,
- kryminologiczno-kryminalistyczne.

Niezbędnym warunkiem skuteczności tej walki są badania naukowe dotyczące przestępczości i środków jej zwalczania.

Współcześnie niepomieranie wzrasta rola badań empirycznych, których wyniki powinny być wykorzystane we wszystkich dziedzinach życia – zarówno w bieżących zadaniach organizacji, zarządzania czy produkcji, jak i w prognozowaniu. Badania odgrywają ważną rolę także w zwalczaniu zjawisk patologii społecznej. Ugruntowuje się świadomość, że opracowanie programu profilaktyki – a do tego przecież zmierzają wszelkie realne koncepcje zwalczania przestępczości – musi być poprzedzone dokładną znajomością form, przyczyn i skutków zjawisk prze-

stępnych. Znajomość ta jest zaś sumą empirycznie poczynionych ustaleń, które dotyczą interesujących nas zagadnień.

Badaniom kryminologicznym nadano we wszystkich państwach wysoką rangę społeczną. Niezależnie od tradycyjnej niejako działalności, prowadzonej i rozwijanej przez placówki uniwersyteckie, powstają instytuty i organizacje, których zadaniem jest prowadzenie badań, a także inspirowanie innych instytucji do działalności badawczej. Nie ma już dzisiaj państwa, w którym nie przeprowadzono by badań mających na celu ustalenie właściwych dla danego kraju lub regionu świata przyczyn przestępczości i sposobów jej likwidowania.

Obecnie kryminologia znajduje się w piątej fazie rozwoju, określanej mianem instytucjonalizacji.

Należy jednak wskazać, że dzisiaj kryminologia jako narzędzie inżynierii społecznej przeżywa pewien kryzys. W wielu państwach ujawniają się dogmatyczne postawy wobec zwalczania przestępczości. Jesteśmy świadkami powstawania w różnych częściach świata antynaukowych i wynikających z nich antyhumanistycznych postaw w kryminologii, czego najbardziej widocznym rezultatem jest wprowadzanie surowych kar w kodeksach karnych.

Istnieje pilna potrzeba nowego spojrzenia na przestępczość. Musi być ona traktowana jako wskaźnik rozmiarów i nasilenia zakłóceń w równowadze społeczno-ekonomicznej państwa. Chodzi o dialektykę wzajemnych związków między siłą i sprawnością polityczno-ekonomiczną państwa, a intensywnością naruszeń prawa.

Wiele nieprawidłowości (np. w sferze organizacji i zarządzania czy zabezpieczenia mienia) pociąga za sobą konsekwencje w postaci działań przestępczych. Przestępczość jest zjawiskiem wyznaczanym przez cały przebieg zasadniczych procesów społeczno-ekonomicznych, politycznych i kulturowych państwa. Można ją oceniać jako barometr stabilizacji społeczeństwa. Stąd ocena nasilenia, struktury i dynamiki zjawisk przestępczych – adekwatna do rzeczywistości – jest warunkiem skutecznego, korekcyjnego reagowania państwa i obywateli na negatywne zjawiska społeczne.

Przestępstwo dotyka wszystkich klas społecznych – stało się bardziej „demokratyczne”.

Dziś przestępcami są premierzy, prezydenci, parlamentarzyści itp. Przestępcą może być każdy. Wśród przestępców nowej kategorii white collar crime mogą się znaleźć także parlamentarzyści, osoby piastujące wysokie stanowiska w administracji państwowej i gospodarczej.

Należy zwrócić uwagę na coraz wyraźniej zarysowujący się problem ruchu antyglobalistycznego. Protesty organizowane przez antyglobalistów w Europie

mogą być zagrożeniem podczas wydarzeń na „wysokim szczeblu”. Zagrożenie ze strony tych grup jest podwójne. W krótkim czasie będzie miało miejsce wiele zdarzeń z użyciem przemocy oraz zakłóceń podczas ważnych spotkań i innych forum. Organy ścigania muszą kontrolować przemoc powodowaną przez te grupy. Grupy antyglobalistów, używając przemocy, wyrządzają znaczne szkody oraz często prowokują policję do równie gwałtownych wystąpień. Antyglobalistyczne ruchy wykorzystują media, aby uzyskać poparcie dla swoich celów. Mają też one znaczenie w internacjonalizacji ruchów protestacyjnych oraz demonstrować swoje zdolności do efektywnego wykorzystania Internetu w planowaniu działań. Pozwala to ich członkom na dostęp do bieżących informacji na temat zamierzonych działań, jak również umożliwia funkcjonowanie nawet w bardzo luźnej strukturze. To z kolei komplikuje działania organów ścigania skierowane na rozbięcie grup.

Wielkie przemiany, jakie zachodzą we współczesnym świecie, nasuwają refleksję, czy prawo w obecnym kształcie będzie trwać w XXI w. Nowa filozofia prawa i społeczna kontrola mogą spowodować nieprzewidziane zmiany. Wiąże się to także z krytyką obecnie funkcjonującego systemu sprawiedliwości, który jest określany mianem „nie-systemu”. Nie jest on dostatecznie sprawny, skoro w 6% spraw sądowych zapada wyrok skazujący.

W publikacjach podkreśla się, iż postępowi w dziedzinie kryminologii towarzyszy regres w zakresie sprawiedliwości karnej. Historia przestępczości jest stara jak świat. Aktualnie prawo traci swój absolutyzm. Często jest ono interpretowane i stosowane relatywnie. Traci swoją moc teza świata starożytnego *Dura lex, sed lex*.

Społeczeństwo szuka form zapewnienia sobie bezpieczeństwa i komfortu psychicznego. Obywatele żądają praw, przestrzegania przepisów prawnych oraz kary za popełnione czyny przestępcze. Szczególnie zneurotyzowane społeczeństwo XXI w., w znacznym stopniu narażone na stresy i napięcia, odczuwa coraz większą potrzebę bezpieczeństwa, domaga się ochrony. Dlatego też wymiar sprawiedliwości znajduje się w centrum zainteresowań społecznych, a lęk przed przestępczością powoduje, że przede wszystkim sprawy karne budzą emocje i podlegają ocenie. Przez pryzmat spraw karnych ludzie oceniają wymiar sprawiedliwości. Jak wskazuje A. Peyrefitte: „Obwinianie sądownictwa jest sprawą dużo poważniejszą niż obwinianie innych władz. Jeśli wszystkie instytucje państwowe tworzą rodzaj konstrukcji mającej zapewnić nam spokój i wiarę w jutro, to wymiar sprawiedliwości stanowi zwornik tej konstrukcji. Opinia, jaką się cieszy system sądowy, dobra lub zła, wywiera dodatni lub ujemny wpływ na całe społeczeństwo.”

Wiek XX został zdominowany myśleniem oraz działaniem ekonomicznym i technicznym, a także nieustającą rywalizacją i konkurencją.

Świat XXI w. znamionują wielorakie procesy, a wśród nich:

- globalizacja życia oraz umiędzynarodowienie problemów do rozwiązywania,
- przechodzenie od społeczeństwa przemysłowego do społeczeństwa postindustrialnego i informacyjnego – opartego na wiedzy,
- zakłócenia w postępie technologicznym i naukowym,
- przechodzenie od myślenia krótkofalowego do długofalowego, innowacyjnego i antycypacyjnego.

Świat XXI w. jest światem „na rozdrożu”, „międzyepoki” i potężnych wyzwań regionalnych i globalnych, takich jak: skażenie środowiska, nadmierny wzrost ludności w jednych regionach, spadek w innych, dysproporcje w wykształceniu ludności, wzrost nierówności społecznych i bezrobocie, nacjonalizm i fanatyzm.

Współczesny świat to świat 1,3 mld ludzi żyjących w ubóstwie, 880 mln dorosłych analfabetów i 800 mln bezrobotnych. Ważnym makroproblemem jest edukacja szkolna, która obejmuje ponad jedną czwartą obywateli świata.

Potrzebne jest określenie trendów rozwojowych szeroko rozumianej edukacji i jej obowiązków inspirowanych wartościami humanistycznymi oraz wyzwaniem ogromnych dysproporcji życia ludzi i państw, wręcz regresu człowieczeństwa.

F. Mayor w raporcie *Przyszłość świata* podkreśla, że strategię ludzkiego rozwoju dające pierwszeństwo edukacji pozwalają na osiągnięcie znacznej poprawy jakości życia ludzkiego i stwierdza: „Edukacja dla wszystkich w ciągu całego życia stanie się jedną z podstawowych wytycznych umowy kulturalnej. Jest to ogromne wyzwanie, które musi się zamienić w wielki program XXI w. [...] obywatelskiego nauczania i rzeczywistej równości szans dla wszystkich”.

Nauki społeczne potwierdzają istnienie kryzysu więzi społecznej i kryzysu zaufania. Ich przyczynami są przede wszystkim:

- komplikowanie się życia społecznego i niedostatek zaufania, a także brutalizacja życia,
- globalizacja, zmniejszanie się roli państwa i załamywanie się wielu instytucji opieki społecznej,
- chaos aksjologiczny i osłabienie roli reguł prawnych, etycznych i obyczajowych,
- słabość instytucji życia politycznego, gospodarczego i społecznego oraz próby marginalizowania roli kultury i nauki, a także pewnych środowisk ludzkich,
- bezrobocie jako zjawisko o wielorakich skutkach,
- niektóre skutki transformacji ustrojowej oraz nowych międzynarodowych procesów integracyjnych i dezintegracyjnych,
- nieskuteczność organów i rodzajów kontroli oraz opinii społecznej.

Dlatego mają rację A. King i B. Schneider, którzy stwierdzają: „Wychowanie światowe, albo jeszcze lepiej – wprowadzenie do wielkich problemów świata i światowej problematyki – powinno być odtąd obowiązkowym przedmiotem nauczania dzieci i młodzieży”.

W celu zwiększenia skuteczności walki z przestępczością potrzebne jest systemowe podejście do zapobiegania ujemnym zjawiskom społecznym (konieczność ustalenia podstawowych sprzężeń zwrotnych między głównymi sferami życia społecznego: edukacją, szkolnictwem, strukturą demograficzno-zawodową społeczeństwa), a także synchronizacja działań państwowych i społecznych.

Wraz z doskonaleniem organizacji państwowej i społecznej, wraz z ich coraz większą racjonalnością i świadomością zamierzeń zmniejszanie bądź chociażby tylko utrzymanie rozmiarów społecznego marginesu jest możliwe głównie dzięki odpowiedniej polityce społecznej. Przedmiotem badań muszą się więc stać wszelkie związki między sposobami ustalania celów polityki społecznej, sposobami wyznaczania preferencji i priorytetów działań społecznych, a strukturą, nasileniem i dynamiką zjawisk określanych mianem patologii społecznej.

Ważnym obszarem badań musi stać się także poszukiwanie nowych form społecznego reagowania.

1. Bezpieczeństwo publiczne.
2. Bezpieczeństwo indywidualne.

Musi istnieć pomiędzy nimi pełna synchronizacja.

Spółeczeństwo oczekuje, iż państwo każdego dnia będzie zwiększać bezpieczeństwo obywateli, a równocześnie słabo dostrzega fakt, iż każdego dnia wraz ze wzrastającą złożonością życia społecznego rośnie możliwość zakłócenia tego bezpieczeństwa przez aspołeczną jednostkę. Problemem jest więc przezwyciężenie tego „częstkowego spojrzenia”, tego niedostrzegania sprzeczności między postawą roszczeniową a biernością obywatelską.

Spółeczeństwo musi wiedzieć, w jakiej mierze spełnienie jego oczekiwań kierowanych pod adresem organów ścigania karnego zależy od samych obywateli, a w jakiej od samych organów. Nie zgłaszanie o przestępstwie to premia ofiary dla sprawcy, to stymulacja jego zachowań przestępczych, to swoiste współsprawstwo, współudział. Problem sprowadza się do rozbudzenia w społeczeństwie świadomości wiktymologicznej obywateli. Nie może to jednak być świadomość „neurotyczna”, panikarska, czysto roszczeniowa. Spółeczeństwo musi postrzegać swe zagrożenie w sposób adekwatny do rzeczywistości, nie może ulegać koniunkturalnym nastrojom, nie może posługiwać się czysto zdroworozsądkową intuicją, rutynowym uogólnieniem tego, co jednostkowe, sporadyczne, gubieniem tego, co systematycznie groźne ze względu na powszechność. Prob-

lem sprowadza się do doskonalenia metod społecznych ocen, do zwiększenia ich obiektywnej trafności.

To wprowadzie państwo usuwa instytucjonalnie skutki zamachów na życie i zdrowie oraz mienie obywateli, to państwo podejmuje się ochrony tych dóbr, płacą jednak sami obywatele. Chodzi o wzrost świadomości tych finansowych obciążeń – obywatel, a nie państwo, płaci za zdemolowane kabiny telefoniczne, za uszkodzone środki transportu publicznego, za „bezinteresowny”, ale kosztowny wandalizm. Wszyscy płacimy podatek od przestępczości. Chodzi o wzrost świadomości takiego podatnika. Już E. Durkheim pisał, że przestępstwo jest ceną, jaką płaci społeczeństwo za możliwość postępu.

Aktualnie jest tezą, iż przestępczość jest funkcją rozwoju cywilizacyjnego.

Kryminologia jako nauka multidyscyplinarna koncentruje swoją uwagę na człowieku i jego środowisku. Przedmiotem jej zainteresowania są problemy w wymiarze jednostkowym i społecznym. W zakresie mikroskali rozpatrujemy indywidualne zachowanie przestępcze, w makroskali zaś przestępczość jako zjawisko społeczne.

Holistyczne podejście do skomplikowanej problematyki patologii społecznej (w tym zwłaszcza przestępczości) wyznacza kryminologii rangę nauki dominującej w rozpoznawaniu obszarów zagrożeń. A zagrożenia te stale rosną. Na przykład w ostatnich latach rozszerza się na całym świecie przestępczość zorganizowana, która stanowi większe niebezpieczeństwo dla zachodnich demokracji niż w przeszłości problem zagrożenia „zimną wojną” (cold war). Światowe powiązania przestępcze istnieją w każdej dziedzinie aktywności kryminalnej – od prania brudnych pieniędzy i fałszerstw środków płatniczych do nielegalnego handlu narkotykami i materiałami nuklearnymi.

Wobec nowych zjawisk w sferze przestępczości zorganizowanej kryminologia jest bezradna. Stosunkowo późno zaczęto interesować się przestępczością zorganizowaną i jej wielowymiarowymi implikacjami. Z czasem w wielu przypadkach przestępczość zorganizowana zaczęła przybierać charakter polityczny. Można także z dużym prawdopodobieństwem stwierdzić, iż transformacja ekonomiczna w krajach Europy Wschodniej odbywa się często dzięki środkom finansowym pochodzącym z przestępstwa.

Kryminologia anglo-amerykańska ma wielkie trudności w wyjaśnieniu zmian w krajach Europy Środkowej i Wschodniej oraz ich wpływu na kryminalizację życia publicznego. Dlatego jest rzeczą pilną prowadzenie interdyscyplinarnych badań dla ustalenia stanu faktycznego i zakresu wpływów politycznych, ekonomicznych i społecznych na kształtowanie się nowej przestępczości.

Toksykologiczny trójkąt: Polityka – Biznes – Przestępczość długo były pomijane.

Pewne zagadnienia np. problematyka terroryzmu była zaniedbana w kryminologii amerykańskiej. Przez długi czas nie podjęto np. badań dotyczących przyczyn tego zjawiska, ograniczając się jedynie do opisu. Pojawiły się nawet poglądy, iż terroryzm nie powinien być przedmiotem zainteresowań kryminologii.

Bliższa ocena literatury wykazuje, iż kryminologia nie uczyniła zbyt wielkiego postępu w zakresie badań nad czynnikami przyczynowymi nie tylko nowych zjawisk przestępczych, lecz również przestępczości tradycyjnej (klasycznej). Wciąż jeszcze czeka na bliższe naświetlenie naukowe etiologia zachowań przestępczych jednostki. Często słabość kryminologii wynika z braku holistycznego spojrzenia na skomplikowany mechanizm reakcji człowieka.

Przestępczość związana z nadużywaniem władzy przez osoby zatrudnione w aparacie władzy politycznej, administracyjnej lub gospodarczej jest coraz częściej przedmiotem badań naukowych. Problemem tym zajmował się już VI Kongres Narodów Zjednoczonych w Sprawie Zapobiegania Przestępczości i Postępowania z Przestępcami (Caracas 1980). W dyskusji wskazywano na masowość występowania przestępczości związanej z nadużyciem władzy, na szkodliwość tego zjawiska oraz konieczność znalezienia skutecznych metod zapobiegania mu. Intensywny rozwój takich zjawisk, jak handel międzynarodowy i międzynarodowa wymiana pracowników spowodował, że przestępstwa związane z nadużyciem władzy nabrały charakteru ponadnarodowego. Temu procederowi należy zapobiegać, gdyż stosunki między państwami powinny się opierać na równoprawnych zasadach, a nadużycie władzy zrodzone w jednym państwie nie powinno dosięgać swoimi skutkami obywateli innego państwa.

Nowym zagadnieniem, któremu w większym zakresie musi także poświęcić uwagę kryminologia, jest „człowiek wobec cywilizacyjnych zagrożeń”. Rozwój cywilizacji z jednej strony ułatwia człowiekowi życie, z drugiej zaś komplikuje proces jego egzystencji, stwarzając przerażające perspektywy degradacji człowieka. Obserwowany od dłuższego czasu kryzys cywilizacji współczesnej w różny sposób manifestuje się w poszczególnych regionach i państwach naszego globu. Kryzys ten, jego przejawy oraz skutki są przyczyną wielu deformacji, które występują na całym świecie. Ów kryzys ma niewątpliwie wpływ na patologie instytucji i form naszego życia.

Konsumpcyjny model życia, prowadząc w skali jednostkowej i zbiorowej do walk o zapewnienie sobie surowców i produktów w możliwie jak największej ilości, wywołuje egoizm, chciwość, zawiść, potęguje antagonizmy i w konsekwencji grozi konfliktem globalnym, mogącym unicestwić życie ludzkie na Ziemi.

Cena ludzkiego życia we współczesnym świecie maleje. Coraz częściej człowiek staje się jedynie przedmiotem, dodatkiem do rozwoju cywilizacji, chociaż jest jej twórcą.

Problemem ostatniej dekady XX w. stała się dehumanizacja życia. Stopniowo następuje zmiana systemu wartości: wartości moralne coraz częściej ustępują kultowi pieniądza.

Od ponad 50 lat kryminologia zajmuje się także funkcjonowaniem wymiaru sprawiedliwości. Istnieje iunctim pomiędzy poziomem funkcjonowania tego systemu a intensywnością przestępczości.

Polski wymiar sprawiedliwości jest dotknięty poważną wadą przewlekłości. Dopiero po roku od zabójstwa policjanta ukarano sprawców zbrodni, gdzie wszystko było wiadomo tego samego dnia.

Pragnę przytoczyć przykład amerykański ze szpiegami. Po 3 dniach od ustalenia sprawców zapadły wyroki.

Zbyt duża liczba sprawców w zakładach karnych (ok. 84 tys.). Np. w Japonii (100 mln ludzi) jest w więzieniach 68 tys.

Stąd poszukiwanie nowych form alternatywnych do kary pozbawienia wolności.

Wg wstępnych badań liczba osadzonych powinna oscylować od 50 do 55 tys. osób. Wymogiem jest także zmniejszenie populacji więziennej. Utrzymanie 1 więźnia kosztuje około 2.300 zł miesięcznie.

Przestępczość opłaca się, jest dobrym biznesem. A oto kilka charakterystycznych przykładów:

Oślawiony Pershing mający wielomilionowy majątek nie zapłacił nigdy grosza. Wprawdzie urząd skarbowy nałożył domiarów 280 tys. złotych, ale to pozostało na papierze.

Zaledwie 200 tys. zł odzyskano z majątków członków gangu pruszkowskiego. Słowik otrzymał domiary, których nie płacił.

Mirosław D., ps. Malizna, kontrolowany przez urząd skarbowy oświadczył, że cały jego majątek (działki, dom, samochody) jest własnością jego żony, a ta stwierdziła, że majątek nabyła z oszczędności całego życia swoich i matki.

Żona innego z członków zarządu „Pruszkowa”, która była formalną właścicielką kilku nieruchomości i samochodów, kontrolowana przez urząd skarbowy oświadczyła, że majątku dorobiła się na prostytutce, która jest legalna, a nie podlega opodatkowaniu. Ponieważ pochodzenie majątku należało jednak jakoś udokumentować, przedstawiła zeznania kilku Anglików, którzy rzekomo korzystali z jej usług.

Refleksje o przestępczości

Dwaj inni pruszkowscy mafiosi rozwiedli się, zostawiając żonom cały majątek. Kobiety „uprały” go, wychodząc powtórnie za mąż za podstawione (kupione) osoby.

Polska policja obok niemieckiej wg statystycznej wykrywalności należy do najlepszej policji na świecie, wykazując ok. 60 % wykrywalności sprawców przestępstw.

A oto inne policje:

Francja	34,3%
Japonia	31,3 %
Niemcy	55,4 %
USA	19,3 %
Wielka Brytania	25,7 %

Ponieważ są wśród nas również politycy, to na zakończenie refleksja także kryminologiczna wraz z elementami filozofii: Człowiek ma tyle władzy, ile ma rozumu. Rozszerzajmy więc zakres władzy dla dobra ogólnego.